

AGRARNI POKRETI U SREMU, SLAVONIJI I MOSLAVINI POČETKOM XIX. VEKA¹

Slavko Gavrilović

Posle uvođenja Slavenskog urbara Marije Terezije od 1756, došlo je do izvesne, privremene, stabilizacije prilika na sremskom i slavonskom selu. Iako je za seljake bio nepovoljniji nego proklamovani, ali u život nesprovedeni, urbar iz 1737, terezijanski je ipak za nekoliko decenija ograničavao samovolju spahija, usporavao proces »ograđivanja« i unekoliko poboljšao položaj seljaštva ovih zaostalih i duboko feudalnih, pograničnih oblasti austrijske države. U ovo vreme u Sremu je potpuno, a u Slavoniji delimično, prevladala novčana renta, koja je spahije u vreme zdrave valute, a skućene izvozne trgovine poljoprivrednih proizvoda mogla, uglavnom, da zadovolji, jer im još nije bila potrebna vrlo velika količina radne snage na alodiju. Plaćanje utvrđene novčane rente odgovaralo je još više seljaku, jer je kod radne rente uvek dolazilo do nasilja spahiskih činovnika, zloupotreba, krivog obračunavanja pečata i drugih načina izrabljivanja. Plaćanje u novcu bilo je za njegov utoliko lakše, ukoliko se pretežno bavio stočarstvom i imao dosta prostora za ispašu i slobodu za žirenje svinja u opštinskim i spahiskim šumama. Za novčanu rentu seljak u Sremu odlučivao se na osnovu jedne odredbe vrhovnih vlasti, izdate kao dopuna urbara, koja mu je dozvoljavala da bira da li će se od robota otkupljivati ili će ih izvršiti kao radne obaveze na alodiju.²

Jačanjem manufakturne proizvodnje u Austriji i Češkoj, otvaranjem talijanskog i austrijskog tržišta za poljoprivredne proizvode Srema i Slavonije, a od 80-tih godina postepenim, a zatim, u vreme ratova s revolucionarnom Francuskom, sve bržim opadanjem vrednosti novca u Austriji, dolazi do negativnih promena u odnosima spahiluk — selo. Rastu potrebe feudalaca i činovništva za manufakturnom robom iz glavnih centara Monarhije, životni troškovi skaču dva do tri puta, ratni porezi stalno se povećavaju, pa sve to povećava i potrebu za novcem, za koju dotadašnji prihodi spahiluka postaju nedovoljni.

Povećanje prihoda vođenjem racionalne i na savremenoj tehnici zasnovane poljoprivredne proizvodnje na alodiju nije bilo moguće; nije bilo ni potrebnog kapitala ni iskustva ni vremena. Preostajao je put pojačanog izrabljivanja feudalnih podložnika. Ali, za direktno povećanje podložničkih obaveza nije bilo zakonskih mogućnosti, jer je feudalna renta bila čvrsto fiksirana urbarom i

¹ Ovaj članak predstavlja saopštenje o glavnim rezultatima moje doktorske disertacije »Agrarni pokreti u Sremu i Slavoniji početkom XIX veka«, odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu 28. IV. 1956, kao i rada »Pokret moslavačkih seljaka 1815-1816«, objavljenog u Istoriskom glasniku broj 2 iz 1956.

² B ö s e n d o r f e r, Kako je došlo do Slavenskog urbara 1756 godine? Rad JAZU 242. str. 51. Određenje o pravu sremskih seljaka na otkup od robota vidi: Državni arhiv u Zagrebu, Acta Croatico-slavonica Consilii Locumten. regii Hungarici, Komaromijeva komisija 1807, broj 5.

drugim važećim zakonima. Treba istaći i činjenicu da u Sremu i Slavoniji spahiluci nisu primali devetinu ni desetinu od sesionalnih, nego samo desetinu od krčevinskih poseda. Sesionalna desetina išla je katoličkoj crkvi ili dvorskoj komori.³ Iz toga sledi da u vreme velikog porasta cena poljoprivrednih proizvoda — žitarica — spahiluk nije mogao desetinu da koristi kao jedan od najvažnijih izvora feudalnih prihoda, sem ukoliko nije u ime komore ili crkve prikupljao desetak od seljaka, a pomenutim institucijama desetak reluirao u novcu. Stoga je spahiluk, da bi se uključio u trgovinu konjunktturnih poljoprivrednih proizvoda, bio upućen prvenstveno na vlastitu proizvodnju žitarica, a to je zahtevalo veće obradive površine u direktnom posedovanju spahiluka, povećanje alodija i pooštrenje stava prema feudalnim podložnicima.

Zbog svega rečenog počelo se prilaziti drugoj meri — regulaciji zemljišta. Cilj ovih regulacija bio je povećanje alodija, razgraničavanje alodijalne i seljačke zemlje, a zatim određivanje i povećavanje obaveza feudalnih podložnika prema veličini sesije koju poseduju. Pada uoči da naporedo s porastom alodija dolazi i do povećanja broja seljačkih sesija, a nikako do njegovog smanjivanja, što na prvi pogled izgleda sasvim nespojivo. Ustvari, smanjilo se zemljište koje su sela kao celine (opštine) držala u vidu izvansesionalnih poseda, kao remanentne zemlje i krčevine ili pašnjake, ali se istovremeno broj sesija koje seljaci drže individualno udvostručio.

Smanjivanje izvansesionalnih poseda imalo je za posledicu znatan porast alodija, a to je odmah i neodložno otvaralo problem veće radne snage. Broj robota koje su seljaci davali prema starom držanju zemlje odgovarao je prvobitnom alodiju, pa je zato i bilo moguće otkupljivanje od njih. Ali, za alodij u porastu taj broj postao je sasvim nedovoljan. Rešavanje problema jeftine radne snage za obradu spahiluka nije išlo putem obezumljavanja, proletarizacije seljaštva, nego vraćanjem na radnu rentu i vezivanjem sela kao celine za veću količinu sesionalne zemlje, uglavnom slabije, kako bi se od njega mogao tražiti i veći broj robota koje su, kao zakonsko urbarijalno davanje, bile obračunavate daleko niže, nego što se plaćala slobodna nadnica. Ova pojava imala je dve strane — formalnu i stvarnu.

Formalno, seoske opštine izgleda da su u dobitku: umesto 10–60 sesija sredinom XVIII veka, one početkom XIX veka raspolazu sa 20–150 sesija. Stvarno, one su teško pogođene, jer je spahiluk prisvojio remanentne zemlje koje su seljaci do tada neograničeno i besplatno koristili, jer je krčevine, močvarne terene i druge slabije zemlje uključivao njima u sesije i tražio na njih odgovarajuće dažbine, daleko veće nego ranije. Seljak je ostao sa manje pašnjaka i krčevina, a od povećanog broja sesija morao je da plaća povećanu kontribuciju, da daje crkvi ili komori mnogo veći desetak, da plaća arendu za sve nesasionalne posede i visoke takse za one beneficije koje je do regulacije imao u šumama i na pašnjacima. Potisnut sa pašnjaka, seljak se morao jače prihvatiti pluga, a ako je i dalje insistirao na stočarstvu, nije mu preostalo drugo nego da oranice pretvara u ugari ili livade, ali u tom slučaju se sukobljavao sa spa-

³ Državni arhiv u Zagrebu, Ista skupina. Komaromijev izveštaj, str. 33–34. — Na spahiluku Vukovar i Nuštar desetina je crkvena — ubire je Pečujska biskupija. Na ostalim spahilucima Ugarska Dvorska komora ubire desetinu preko svog aparata ili je izdaje u arendu spahilucima, županiskim činovnicima ili privatnim licima. O tome ću iscrpnije govoriti u radu: »Sremska županija od inkorporacije do urbara (1745–1759)«.

hilukom koji ga je udarao tzv. suhom desetinom⁴ i visokim globama. Najgore je bilo to, što se u srazmeri sa brojem sesija udvostručio i broj obaveznih robota dotičnih opština, a u srazmeri sa porastom alodija više puta povećala potreba spahiluka za supererogacijama (robotama preko broja određenog urbaram). Znatna trgovina drvom od kraja XVIII veka uticala je na spahiluke da počnu sa intenzivnijom sečom šuma, a tim je seljacima nametnut teret šumskog rada i prevoza, na koje se oni neobično mnogo tuže. Kad je novčani oblik rente u takvoj situaciji postao sekundaran, pokazala se ubrzo u odnosu na seljaka slabost urbara u jednoj od najvažnijih njegovih odredbi — o pravu spahiluka na neodređen broj supererogacija, što im je omogućavalo da celokupno pitanje radne snage rešavaju na toj osnovi, plaćajući je niskim urbarskim taksama i povećavajući broj radnih dana po volji i potrebi.

Zaokret ka radnoj renti bio je utoliko teži ukoliko je imunitet od robota bivao češći. Naime, bilo sa pristankom spahiluka i županije bilo zbog pristranosti i interesa pretstavnika seoskih vlasti, jedan deo seljaka, prvenstveno bolje stojećih, dobijao je imunitet od vršenja javnih i spahiskih obaveza koje su onda prenošene na nepriviligovane seljake, pa se njihov robotni teret znatno uvećavao. Tako je, prema popisu iz 1807 godine, na sremskim spahilucima svaka četvrta ili peta sesija bila imuna. Iz ovog je rezultirala i izvesna nejedinstvenost seljaka u istupanju protiv spahiluka, jače zapažena u Sremu i Dalju, a slabije u Slavoniji gde je veća jedinstvenost sela na bazi većeg siromaštva i užeg imuniziranja od robota. Zbog prekobrojnih robota seljak je zapuštao sopstvenu ekonomiju, a nadnica od 12 odnosno 24 krajcare za supererogaciju, utvrđena još u vreme proklamovanja urbara 1756, bila je krajem veka, zbog pada vrednosti novca, minimalna naknada za trud uložen na alodiju i, naročito, za propuštene mogućnosti za rad na vlastitom posedu.

U vezi sa ovim osnovnim promenama u ekonomskim odnosima i težnjom spahiluka da pored robota izvuku i što više novca od seljaka dolazi do velikog povećanja svih taksa i globa, oživljavanja spahiskog prava prvokupa, pokušaja uzimanja desetka protivno urbaru, isključenja seljaka iz šuma i od drvarine, ograničavanja prava na sađenje vinograda, ponovnog uvođenja sistema arendiranja alodija i regalskih prava kao i oživljavanja niza obaveza koje su važile pre terezijanskog urbara.

Kad se svemu rečenom doda samovolja spahiskog, pa i županiskog, činovništva, stalan porast redovnih i izvanrednih poreza i sve češće uzimanje regruta za daleka evropska ratišta, ograničavanje, ionako skučene, seoske samouprave, onda uzroci seljačkih nemira u ovom delu Austrije bivaju sasvim razumljivi. Pored ovoga treba imati u vidu da su politička reakcija posle Josifa II, daleki eho Francuske revolucije, što u naše krajeve dolazi preko graničara koji se vraćaju sa evropskih ratišta i pričaju o promenama izvršenim u Francuskoj, i direktni uticaj Prvog srpskog ustanka (na Srem) takođe bili momenti koji su doprinosili stvaranju buntovnog stanja na sremsko-slavonskom selu i uticali i na idejne koncepcije seljačkih vođa.

⁴ »Suha desetina« pretstavlja podavanje od zemalja za koje je spahiluk smatrao da su bezrazložno ostale nezasejane, a ubirana je od seljaka u onoj vrsti plodova kojom su bile zasejane susedne njive. Obično su seljaci oranice dugo ostavljali pod ugarom ili ih koristili kao livade, jer im je stočarstvo bilo unosnije od zemljoradnje.

Razume se da sve napred izložene promene nisu na celoj slavonsko-sremskoj teritoriji izražene podjednako, jer je svaki spahiluk imao svojih osobenosti. To u prvom redu vredi za mitropoliski posed u Dalju, Borovu i Belom Brdu, čiji je feudalni gospodar ujedno i versko-politički vođa srpskog naroda u Austriji. Ovde je postupak sa seljacima bio nešto bolji, a otimanje zemlje i pristikanje robotama slabije izraženo. No, u kombinaciji ovih, ipak postojećih, momenata sa faktom prenaseljenosti na spahiluku malog zemljišnog fonda, a vrata širom otvorenih za srpske seljake-begunce, nakupilo se dovoljno elemenata za stvaranje nezadovoljstva i pokušaj da se putem bunta uprava spahiluka prinudi na ustupke. Pretvaranje ono malo pašnjaka u spahiski alodij i oduzimanje arendiranja od seoskih opština, nagnalo je seljake na otpor.

Događaji na Daljskom spahiluku 1806 pružaju tipičnu sliku seljačkog bunta i vrenja. Ciljevi su sasvim neposredni i ograničeni na osvajanje prava ispaše i na vraćanje otetih zemljišta, a cela stvar nije posebno pripremljena da bi uzela širi zamah.

Početak juna te godine, naterani nestašicom stočne hrane zbog suše i oduzetih im livada, seljaci u Dalju i Borovu, posle neuspeha da mirnim putem dođu do potrebne paše, okupljeni u gomilu, a potstaknuti od daljskog prote, sa buntovnim uskllicima i pretnjama, pokidavši ograde i pretukavši lugare izvršili su upad sa stokom na spahiske livade i šume. Na pretnje i molbe uprave spahiluka da odustanu od nasilne akcije nisu se odazvali, a kad su na stranu spahiluka stali mesni knezovi i kmetovi, uzbuđeni seljaci su ih napali, pretukli i izbacili iz opštine. U Dalju seljaci su izabrali novu opštinsku upravu i odlučno se usprotivili županiji koja je tražila da upravu ponovo preuzme stari knez. Da bi sprečila širenje nereda i na susedne spahiluke, županija je odlučila da vojnički interveniše. Međutim, mitropolit Stevan Stratimirović, želeći da izbegne prolivanje krvi i još veće ogorčenje naroda, tražio je da se izbegava upotreba sile protiv seljaka. Bio je spreman da ispuni njihove minimalne zahteve: da im dodeli odgovarajuće zemljište za pašu, iznese spor pred spahiski sud i ubrzo da pristupi novom premeravanju spahiskih i podložničkih zemalja kako bi se ispravile nepravde na koje su se tužili. Mitropolitova obećanja, molbe i opomene, kao i glasovi o pokretu vojske iz Osijeka dovele su do pometnje i rascepa među seljacima. Pomirljivija struja seljaka uspela je da potisne borbeniju, te prihvati mitropolitove ustupke i pomogne vlastima da pohvataju i bace u tamnicu istaknutije pokretače nemira. Tako je presečen pokret seljaka u Dalju i Borovu pre nego što je mogao da utiče na nezadovoljne podložnike drugih spahiluka.

Godine 1807 u Sremu je došlo do tzv. Ticanove bune. Pored, napred iznetih, ekonomsko-socijalnih uzroka (ograđivanje opštinskih zemalja, povećanje robota, kuluka i poreza i ugnjetavanja od strane činovništva) važnu ulogu u pokretanju seljaštva na bunu imao je uticaj Prvog srpskog ustanka. Buna je imala socijalno i nacionalno obeležje, a učetovali su u njoj samo Srbi u Sremu, pretežno spahiski podanici, a samo nezatnim delom i graničari. Pokretač je bio Andrija Popović, učitelj u Vognju, sa svojim seljanima od kojih su neki, kao i on sam, bili u ustaničkoj Srbiji i održavali veze sa Ustankom. Glasovi o uspesima srpske raje protiv turskog feudalnog sistema, ohrabrenja koja su tajnim kanalima stizala iz Srbije, planovi o obnavljanju slobodne srpske države, krstarenje srbijanskih emisara, patriotske izjave graničara — sve je to ubedjivalo

srpsko seljaštvo Srema, čije je ekonomsko stanje bilo neizdržljivo, a nacionalna svest vrlo živa, da je došao čas oslobođenja ispod spahiske i austrijske vlasti.

Vođe seljaka bile su uverene da se taj cilj može ostvariti samo uz vojničku i materijalnu pomoć Srbije čiju su snagu, pa i volju, da se tog zadatka prihvati nesvesno preuveličavale. Preko trgovaca, graničara, emigranata i učitelja održavane su veze između Srba u Vojvodini i Srbiji već od prvih dana Ustanka, a kad je u Sremu već počela da se javlja psihoza bune, voganjski prvaci — učitelj, knez i nekoliko seljaka — uspostavili su direktan kontakt sa vojvodom Lukom Lazarevićem, a preko Zemuna, izgleda i sa Stanojem Glavašem i Mladenom Milovanovićem. Marta 1807 voganjski izaslanik je u dva-tri maha preležao u Srbiju sa pismima učitelja Popovića, koji se žalio Luki Lazareviću na neizdržljivo stanje seljaštva u Sremu i tražio od njega pomoć za dizanje pobune. Lazarević se držao neodređeno; niti je odvrćao Sremce od pobune niti im je obećavao sigurnu pomoć. Želio je da ne izgubi njihove simpatije i koristi koje je od njih imao, ali, s druge strane, bojao se da ne izazove komplikacije u odnosima Srbije sa Austrijom. Međutim, seljačke vođe u Sremu verovali su da će ih Srbija pomoći čim izbije pobuna, o čemu su ih uveravali vojvođanski dezerteri iz Lazarevićevog odreda, neki trgovac iz Zemuna, a izgleda, i sam komandant Beograda Mladen Milovanović.

Voganj je postao centar organizovanja bune i propagande koja je veličala uspehe Karađorđeve i pripremala seljaštvo Srema za borbu protiv spahiluka. Početkom aprila 1807 seljačke vođe u Sremu odlučile su da 6 t. m. sazovu skupštinu vidjenijih seljaka u Vognju da se konačno dogovore o merama za olakšanje svog teškog položaja. Izgleda da su želeli da poput Srbijanaca u Orašcu izaberu vodstvo i utvrde plan akcije. Ali, vlasti su naslutile što seljaci pripremaju, pa su poslale vojničke patrole u Voganj. Došlo je do kratkog puškaranja, pa su Voganjci ujutro 4 aprila, i ne čekajući zakazanu skupštinu, sa razvijenim zastavama, pesmom i pucnjavom krenuli iz Vognja u Frušku Goru. Usput su im prilazili, ili su silom mobilisani, seljaci fruškogorskih sela i manastirski prnjavorci. Među njima našla se i jedna grupa graničara iz Šašinaca. U selu Vrdniku, kod manastira Ravanice, stvoren je pobunjenički logor, iz kog su na sve strane razaslali proglasi za dizanje pobune u Sremu. Za kratko vreme uzbuđenje se sela Rumskog i Iločkog spahiluka i manastirski prnjavorci, dok su druga bila spremna da im se pridruže. Panični strah zahvatio je spahiluke i gradove, dok su protivrečne vesti kružile i zbunjivale. U selima se ocrtaše dve struje, borbenija i pomirljivija. U prvi mah vojne i civilne vlasti bile su zbunjene i neaktivne. Graničarima nisu mnogo verovali, a nemačke i mađarske vojske nije bilo u dovoljnoj meri da odmah preduzmu protivakciju.

Kad su Voganjci stigli u Vrdnik, njihov učitelj Andrija Popović odmah je uputio pismo u Srbiju Luki Lazareviću, obaveštavajući ga da se Srem digao na ustanak, da desetak hiljada boraca očekuju iz Bačke, te traži od njega pomoć, makar simboličku, od 50 do 100 vojnika njegove garde, čime bi se stvorilo uverenje u narodu da ih Srbija pomaže. Plan im je bio da zauzmu Petrovaradin, očiste Srem, oslobode Osijek i granice Srbije da prošire »sve tamo gore u Horvatsku«. Izgleda da je Luka Lazarević bio spreman da pošalje traženu pomoć, ali nije smeo da se angažuje bez Karađorđevićog odobrenja. Međutim, Karađorđe je tražio da Lazarević najpre ispita tok događaja u Sremu, a naročito vest o navodnoj spremnosti Srba iz Bačke da se pridruže sremskim pobunjeni-

cima. Na taj način nikakav odgovor iz Srbije nije mogao biti brzo poslat pobunjenicima u Sremu, a to je na njih delovalo obeshrabrujuće i bilo presudno za razvitak bune.

Iz oskudnih podataka o bavljenju i izjavama pobunjenika u Vrdniku mogu se nazreti tri varijante njihovog programa. Maksimalni program, koji zastupaju pokretači bune i graničari, ima izrazit nacionalni karakter i želi sjeđinjenje Srema sa Srbijom, čime bi se postiglo i nacionalno i socijalno oslobođenje naroda. Taj program je, izgleda, ubrzo napušten čim je postalo jasno da im neće stići pomoć iz Srbije, kojom bi ga mogli ostvariti. Druga, umerenija varijanta seljačkog programa nema izražene nacionalne pretenzije. Ona želi likvidiranje feudalnih odnosa i uključenje čitavog Srema u Vojnu granicu. Mislilo se, najpre, pobiti sve spahije i njihove činovnike, a onda od cara tražiti inkorporaciju u Granicu. Minimalni seljački program, izražen u žalbama podnetim posle bune, predviđao je sprečavanje spahiske samovolje i pridržavanje urbara. Samo je on, donekle, i ostvaren.

Nije jasno u kojoj je meri prve dve varijante programa zastupao ili prevazilazio Teodor Avramović-Tican po kome je sremska buna nazvana »Ticanovom«. Ovaj nedavno otpušteni vojnik proveo je dugi niz godina na ratištima protiv revolucionarne i Napoleonove Francuske, pa izgleda da mu revolucionarne ideje nisu bile strane. Prema jednoj, neproverenoj, vesti izgleda da je on, ili njegova okolina, govorio da će postati sremski Bonaparta i učiniti u Sremu ono što je Napoleon (tačnije: Revolucija) uradio u Francuskoj. Njegovo držanje je borbeno antifeudalno i antipopovsko. Oko njega se okupila grupa siromašnijih seljaka—»bećara« i, izgleda, prnjavoraca, koji su najmanje respektovali manastire i crkvene poglavare, a u toku bune predstavljali su borbeniju struju. Tican nije bio niti začetnik pokreta niti vojni zapovednik pobunjenika, već samo jedan od četovođa, najborbeniji i vojnim stvarima najvičniji. On je pohvatao neke spahiske činovnike i odigrao glavnu ulogu u drugoj fazi pobune, od dolaska mitropolita Stratimirovića u pobunjenički logor u Vrdniku do poraza seljaka.

Odmah po izbijanju pobune vojne i civilne vlasti obratile su se mitropolitu Stratimiroviću da svojim ugledom utiče na narod da se smiri i vrati kućama. Mitropolit se založio svim silama da ovaj zadatak izvrši. On je bio protiv seljačkog pokreta austrijskih Srba, jer je i sam porodično i kao poglavar crkve pripadao feudalnoj klasi, jer je samo godinu ranije imao sličan sukob sa seljacima na mitropolitskom Daljskom spahiluku i, najzad, jer je verovao da Srbi u Austriji ne mogu bez ruske pomoći ostvariti nacionalne ciljeve; Srbiju je smatrao još preslabom da se prihvati tog zadatka u vreme dok još nije završila oslobodilačku borbu protiv Turske. Zato je, da bi odvratio svaku sumnju austrijskog dvora u svoju lojalnost, angažovao celokupni crkveni aparat da pomogne vlastima da se likvidira seljačka pobuna. Na intervenciju zajedno s vlastima nagnala ga je i vest da su pobunjenici proširili glasove da je i on uz njih, a i činjenica što su se pobunili i manastirski prnjavorci i prišli ostalim seljacima.

Videvši da se pobuna širi, Stratimirović je odlučio da lično pođe u Vrdnik i privoli seljake na mir. Međutim, kad je 8 aprila stigao u logor pobunjenika, dočekali su ga redovi naoružanih seljaka sasvim neprijateljski, a ispred njih mitropolit je oštrim rečima napao Teodor Avramović-Tican, uskraćujući mu pravo da kao feudalac i bezosećajni bogataš govori u ime naroda. Da bi izbe-

gao najgore, mitropolit se povuče u manastir i odande pokuša da neke seljačke prvake privuče na pregovore. Ali, Tican im to ne dozvoli. Okupljeni narod i svoju četu Tican zakune sebi na vernost, naredi da mitropolita zadrže u manastiru kao zarobljenika (»narodnog roba«), pa sa nekoliko stotina naoružanih seljaka, pretežno »bečara«, krene prema Iloku da buni da jači i širi zamah i izbegne uzaludno oklevanje i neodlučnost zbog očekivanja pomoći iz Srbije. Sutradan po podne kod sela Bingule Ticanovu četu dočekala je vojska u zasedi i posle kratke borbe raspršila je. Poginulo je 12 seljaka, a ostali su se razbežali. Pokušaj da se četa ponovo okupi nije uspeo. Po selima je došlo do opšte pometnje, što je koristio mitropolit sa umerenijom strujom seljaka, da se ubrza likvidiranje pobune. Po odlasku Ticanove čete iz Vrdnika, Stratimirović je stupio u kontakt sa voganjskim knezom i još nekim seljačkim vođama, razbio njihove nade u pomoć Srbije, zapretio im snagom austriske vojske koja je sa svih strana dolazila i stezala obruč oko Fruške Gore i predložio im uslove za smirivanje naroda, i to: opštu amnestiju, kraljevsku komisiju koja će ispitati tegobe naroda, obustavu kuluka u vreme rada komisije i vraćanje otetih zemalja. Kad je ova umerenija grupa pobunjenika prihvatila Stratimirovićeva obećanja, a Tican istovremeno doživeo poraz, došlo je do rasula logora u Vrdniku i do vraćanja seljaka kućama. U šumama su se još nekoliko dana zadržavale samo grupice »bečara«, pa su i one nestale.

Od objavljene amnestije izuzet je samo Teodor Tican. Njegovo begstvo iz tamnice svršilo se tragično. Uhvaćen u jednom graničarskom selu na putu za Srbiju, osuđen je na surovu torturu, smrt i čerečenje tela, što je i izvršeno krajem 1809 godine.

U svojoj antifeudalnoj borbi seljaci Srema bili su usamljeni. Sveštenstvo sledi primer i zapovesti mitropolita, pa prednjači u radu na smirivanju seljaka. Gradski i seoski trgovačko-zanatliški sloj strahuje od bilo kakvih nemira koji mogu da ugroze njegovu imovinu. Uostalom, pritisak feudalne gospode na njih neuporedivo je slabiji nego prema seljacima—podložnicima. Gradovi ili su slobodni ili u kontraktualnom odnosu prema spahiji; robote otkupljuju, a na račun seljaka zelenaše. Trgovačkom kapitalu koji oni predstavljaju feudalni okviri još nisu tesni, da bi buržoaski sloj grada stupao u savez sa seljaštvom. Ali, ako kod »gospode srpske«, koju su seljačke vođe pozivale u borbu, nije bilo volje da se odazovu, učinili su to izvesni siromašni inkvilinski elementi u Rumi i Irigu, jer nisu mogli više da podnose upravu oličenu u gradskim magistratima. Samo što ti nezadovoljni elementi grada nisu bili brojni ni organizovani da u seljačkoj buni odigraju značajniju ulogu, a još manje da joj odrede pravac i program.

Tokom leta 1807 kraljevska komisija istraživala je seljačke žalbe u Sremu i uverila se u tačnost većine njihovih navoda, a prvenstveno onih o prekobrojnim robotama i oduzimanju remanentnih zemalja od seljaka. Komesar je podneo dvoru predloge za reviziju Slavenskog urbara, kako bi se otklonili uzroci prošlih i, eventualnih, budućih pobuna u ovom delu države. U Beču su primljene ove sugestije, jer se istovremeno doznalo o sličnom nezadovoljstvu seljaštva i mogućnosti pobune i u Slavoniji na spahiluku Bukovica, a naročito u dvadeset srpskih sela Vučinskog spahiluka.

Uz pomoć profesora Ferdinanda Matakovića iz Požege seljaci Vučinskog spahiluka pokušali su da legalnim putem od dvora izdejstvuju ublažavanje eksploatacije. U pretstavci na cara izneli su bezbroj nepravdi koje trpe su-

protno duhu urbara koji spahiluk krši kad njihove bolje zemlje zamenjuje slabijima, kad uzima višestruki broj robota, kad vrši prisilni otkup živine, povećava žirovne takse, privilegiše bogatije seljake i t. slično. Naročito su se žalili na vršenje robota upravniku staklane u Drenovcu, koji je nastojao da sve spoljne poslove prebaci na njih (seča i dovoz drva, gašenje kreča i drugo). Pronosili su se glasovi da su seljaci na tajnim skupštinama odlučili da staklanu unište i pobiju sve one koji i dalje budu radili za nju.

Ne dobivši nikakve olakšice, Vučinski seljaci pokušali su da u svoj pokret uvuku seljake Podravine i da glasno prete spahiskim činovnicima, odbijajući da vrše robote. Županija je poslala vojsku u sela, više seljaka uhapsila, presekla njihove veze s Matakovićem i pokušala da prisili seljačke prvake da potpišu pokajničku izjavu. Urbarijalni spor se povlačio sve do 1809 kad je doneto polovično rešenje seljačkih tužbi (preporučeno spahiluku da ih ne preopterećuje robotama, da redovno održava mesečne obračune i uredno naplaćuje pečate).

Strah od novih pokreta na južnim granicama u nestabilnoj situaciji u kojoj se Austrija nalazila tokom Napoleonovskih ratova primoravao je centralne vlasti da nešto poduzmu radi smirivanja nezadovoljnih podanika. Jer, makoliko ti seljački pokreti bili sitni i nedovoljno organizovani, oni su bili izraz određenih ant feudalnih, a u Sremu i antiaustrijskih, nastojanja, a zbog opšte situacije zemlje mogli su biti vrlo opasni za ceo postojeći poredak. Austrija se sa mnogo veštine služila obećanjima i polovičnim reformama. Županije, dakle lokalno plemstvo, bile su za primenu mera odmazde prema seljacima i u tom smislu slale su predloge u Peštu i Beč. Ali, centralne vlasti diktirale su pomirljiviju liniju. Često ponavljane amnestije pokazuju da su vrhovne vlasti sistematski težile da sukobe zaglade i omoguće što veći priliv seljaka u vojsku i kontribucije u državnu blagajnu. Na toj liniji doneta je i odluka da se planirana rektifikacija urbara za Srem proširi i na ostale dve slavonske županije. Carsko-*namesničkim* intimatom, obnarodovanim krajem 1810, nedvosmisleno se osuđuje plemstvo koje nije poštovalo ni minimum prava koje je urbar doneo seljacima. Ovom naredbom predviđeno je vraćanje nezakonito prisvojenih zemalja, davanje oštete seljacima za razne zloupotrebe, zabranjeno je spahijama da remanentne zemlje pretvaraju u alodij i t. d. Pitanje prekobrojnih robota, supererogacija, rešeno je kompromisno tim što je ograničeno pravo spahiluka na uzimanje istih, pa je tako stavljena gornja granica feudalnoj eksploataciji seljaka. Nizom odredbi centralne vlasti nastojale su da pojačaju uticaj županiske administracije na odnose spahiluk-selo. Najmanje su udovoljene želje prnjavoraca, jer se stalo na stanovište da su njihovi odnosi neurbarijalni. Centralne vlasti težile su da i njih urbarijaliziraju, ali su nailazile na složan otpor crkve i županije.

Rektifikacija urbara bila je polovična, kompromisna mera. Ona donosi niz odredaba povoljnih za seljake, ograničava feudalnu samovolju, ali u suštinu feudalnih odnosa ne dira. Iako nove mere nisu bile radikalne, naišle su na jednodušan otpor plemstva u sve tri slavonske županije. U remonstrancama podnetim caru plemstvo je dokazivalo da odredbe iz 1810 ne predstavljaju neku rektifikaciju (ispravku), već kršenje urbara i osnovnih zakona na kojima počiva feudalno društvo. Sremsko-slavonske spahije dižu glas protiv »privilegovanja« seljaštva i protiv neustavnog akta vrhovne vlasti koja je svesno zaobišla sabor da bi zadala udarac plemstvu. No Beč nije želeo da prihvatanjem zahteva lokal-

nog plemstva izazove nove nemire među seljaštvom, a smatrao je da treba iskoristiti povoljnu priliku da se smanji preveliki uticaj plemstva, nastao posle smrti Josifa II. Zato je županiske prigovore odbacio kao neumesne i tražio da se odredbe o regulisanju odnosa između seljaštva i spahiluka dosledno sprovedu u život.

Otpor plemstva izražen kroz remonstrance 1810/11 ostao je bez rezultata, ali ni rektifikacija urbara nije odmah sprovedena, naročito ne u Požeškoj županiji, što će i biti jedan od uzroka seljačkog pokreta u njoj. Da se pokrenu na akciju protiv spahiluka i prihvate borbu za sprovođenje u život intimata iz 1810, podanici Požeške županije bili su potstaknuti, pored ostalog, i teškom, oskudicom koja je bila posledica nerodnih godina 1813 i 1814. Sva zla koja su pritiskivala sremskog seljaka, sem oduzimanja zemljišta, ovde su bila izražena u potenciranom vidu. Izuzetno surovo postupanje spahiske uprave i veliko siromaštvo doveli su seljake na spahilucima grofa Isidora Jankovića-Daruvarskog do pravog očaja, ali ipak ne i do ustanka. Došlo je do rađanja masovnog pokreta koji je imao sve karakteristike organizovanog, šestomesečnog seljačkog štrajka od februara do jula 1815. Ono što u njemu treba naročito istaći jeste povezanost srpskih i hrvatskih seljaka. Ni senke verske ili nacionalne podvojenosti, ni traga o posebnim ciljevima jednih ili drugih. Od prvog do zadnjeg dana pokreta seljaci obe vere i narodnosti bore se složno za ostvarenje istog cilja: zbacivanje jarma grofa Jankovića i oslobađanje od feudalne zavisnosti uopšte.

U pokretu je učestvovalo 60 srpskih i hrvatskih sela. Započela su ga hrvatska pod opštim zahtevom za oslobađanjem od feudalne vlasti grofa Jankovića i dobijanjem prava za emigriranje u Vojnu granicu odnosno proširenjem vojno-graničarske jurisdikcije na ceo ovaj kraj. Uključenjem Srba u pokret jače je istaknut zahtev za dobijanjem statusa slobodnih kameralista s tim da ih prema državi vezuju samo poredne obaveze, a svih feudalnih davanja da se oslobode. (Slično stanju u tzv. »Krunskim dištriktima« — Potiskom i Kikindskom). Dalji korak učinjen je pod uticajem idejnog vođe pokreta, srpskog učitelja iz Daruvara, Georgija Perčevića. On je pokušao da seljačkim zahtevima stvori određenu teorisku podlogu pozivanjem na privilegije koje je »Ilirska nacija« dobila od austrijskih careva krajem XVII i početkom XVIII veka. Njega je ovom idejom nadahnula Rajićeva istorija iz koje je uzimao argumenta za svoju tezu da Slavonija treba da bude nezavisna od Mađarske, jer se sopstvenim snagama oslobodila od Turaka. Samostalnost Slavonije Perčević je nerazdvojno povezivao sa oslobađanjem seljaštva ispod spahiske vlasti, a to je njegove ideje približilo masama naroda. On nikad nije govorio o Srbima i Hrvatima, već samo u Slavoncima (Slavonitae) kojima je želeo da izbori njihove slobodštine. Perčević je dobro uočio klasnu podelu društva — plemstvo i seljaštvo — i uspešno prevazišao versku i nacionalnu kao prepreke za jedinstvenu akciju slavonskog seljaštva. No, kako je svoju »slobodnu Slavoniju« zamišljao, nije jasno.

Perčević i seljaci bili su pod jakim utiskom jozefinskih urbarijalnih reformi, pa su se pozivali na »slobode i privilegije«, koje su njima proklamovane. Vera u »dobrog cara« nikako nije napuštala slavonske seljake, pa su vođe pokreta, Perčević i Nikola Bosanac, pokušavali da svoj program ostvare legalnim putem, podnošenjem pretstavki bečkom dvoru, smatrajući da će biti dovoljno ako se caru izlože sve njihove tegobe i razotkrije brutalnost spahije i spahiske admini-

stracije. Dugo vremena oni nisu mogli niti hteli da veruju da »dobri« i »prosveteći« vladar može preći preko svih zala i nepravdi koje oni podnose. Međutim, boravak seljačke delegacije u Beču i susret s carem i visokom birokracijom uverio ih je da su im nade bile neosnovane i da seljaci legalno mogu samo donekle ostvariti minimalni program, poštovanje urbara od strane spahiluka i dobijanje oštete, dok o krajnjim ciljevima — oslobađanju od feudalne zavisnosti — ne može biti ni govora.

Pokret slavonskih seljaka imao je odlike smišljene pasivne rezistencije. Do aktivnog otpora, bune, nije došlo stoga što je ideolog pokreta, Perčević, bio isuviše sklon da veruje da će dobra volja careva odlučiti o oslobađanju seljaka, što je vodstvo bilo svesno da je Austrija dovoljno jaka da likvidira njihovu eventualnu pobunu, što su crkve, pravoslavna na čelu s episkopom Josifom Putnikom i katolička s Ivanom Dvojkom, nastojale da otupe oštricu pokreta, pozivanjem naroda na pokornost veri i autoritetima i, najzad, što se građanstvo i ovde držalo postrani od seljačkog pokreta.

Pada u oči jedinstvenost seljaka u otporu prema spahiluku. Sem nekoliko knezova, svi seljaci učestvovali su u bojkotovanju spahiluka: odbijali da obavljaju dužne robote, da vrše prevoz, plaćaju urbarijalne takse i izvršavaju razne druge podložničke obaveze. Pohađali su nedozvoljene skupštine, prikupljali novac za slanje delegata u Beč i nanosili štetu alodijalnim posedima. Zaključke skupštine disciplinovano su izvršavali, a spahiluk potpuno ignorisali. Postepeno počeli su da zauzimaju spahiske zemlje, da seku šumu, kidaju ograde, gaze vinograde i napadaju spahiske činovnike. Odlučili su da prisile sve spahiske službenike seljačkog porekla da napuste spahiluk, pa je svaki rad na alodiju bio obustavljen, a spahiska vlast se više nije osećala na selima. Županija i spahiluk u strahu od opšte pobune i proširenja pokreta na Moslavinu tražili su vojničku intervenciju.

Posle povratka seljačkih delegata iz Beča, došlo je do rascepa između vodstva i seljaka. Dok su vođe, impresionirane onim što su videle u Beču i čule od nekih Srba u Pešti, nastupale pomirljivije, masa je tražila produženje i poštrenje otpora. Došlo je do dve burne seljačke skupštine i odluke da se biraju novi delegati za Beč, a protiv spahiluka da se izvrši najoštrija blokada.

Kraljevski komesar Josip Kušević, upućen iz Beča da uguši pokret seljaka u Požeškoj županiji, posle niza neuspeha da narod umiri, iskoristio je baš momenat trenutne pocepanosti u seljačkom pokretu, doveo je vojsku, pohvatao stare seljačke vođe, zbacio knezove koji su pokušali da produže s otporom, presekao veze između Pakraca i Kutine, onemogućio seljačke skupštine i preduzeo represivne mere. Za desetak dana seljačka organizacija bila je razbijena, vođe pohvatane i osuđene na robiju, a čitava sela podvrgnuta surovom batinanju. Bez novih vođa, razoružani i u svoja sela sabijeni, a pod kišom udaraca surove vojničke ruke, Jankovićevo podanici bili su zaplašeni i prinuđeni na mir. Moralna osuda i troškovi vojne intervencije pali su na spahiluk. Grof Janković izveden je na sud zbog surovosti prema podanicima, a niz činovnika osuđen je na vremenske kazne. Seljacima je isplaćena ošteta za razne zloupotrebe, a vlasti su preduzele mere da se odredbe iz 1810 sprovedu u život i u Slavoniji. Tako su i ovde seljaci izborili minimalni program i donekle stabilizovali svoj položaj sve do 1848.

Posledice prodiranja kapitalističkih elemenata u privredu Austrije i Hrvatske, teškoće nastale zbog dugih Napoleonovskih ratova i nerodne godine uticale

su na pogoršanje položaja seljaštva u Moslavini, gde je važio Hrvatski urbar, znatno nepovoljniji za seljaka nego Slavonski. Uskraćivanje prava na pašnjake i šume, povećanje i nepravedno razrezivanje robota, surovost spahiskih činovnika — bili su neposredni povod seljačkog pokreta na Kutinskom i Moslavačkom spahiluku.

Hrvatski seljaci Sečenji-Erdedijevog spahiluka Kutine tražili su u proleće 1815 za sebe sva regalska prava, ribarenje, slobodnu i besplatnu žirovinu, pravo na šume i t. slično, i, najzad, punu samoupravu. Ustali su protiv premeravanja zemljišta i svih zabrana koje je spahiluk proglasio na njihovu štetu. Oni su napali županiske službenike, vezali kotarskog sudiju, pobacali istražne spise i primorali županiju da im izda sva akta o njihovom urbarijalnom sporu koji su petnaest godina vodili protiv spahiluka i najzad ga izgubili. Seljaci Moslavačkog spahiluka podneli su tužbe protiv grofa Erdedija i svog kotarskog sudije. Na čelu seljaka bili su Andrija Pleše i Mihailo Mariković. Pokrenuvši seljake protiv spahiluka, postavili su zahtev za dobijanjem statusa banderijalaca, čime bi seljaka stvarno izvukli ispod spahiske vlasti. Županija nije uspela da zaplaši seljake, pa je Beč odlučio da i ovde zadatak gušenja seljačkog otpora poveri komesaru Kuševiću. Tokom 1815 seljaci su odbijali da rade na spahiluku, zauzimali su spahiske šume i pašnjake, održavali svoje zborove i slali niz delegacija u Peštu i Beč. Marković je postao zastupnik seljaka i nastojao da se preko Ugarskog namesničkog veća pozitivno reše seljački zahtevi. Preko pisama animirao je seljake na otpor i podržavao njihove nade u potpuno oslobođenje ispod spahiske vlasti. Pokušavao je, ali sa nedovoljno uspeha, da u pokret uvuče moslavačke Srbe i da pridobije simpatije slobodnih, ali vrlo nezadovoljnih, decimalista i predijalista ovog kraja.

Ujesen 1815, čim je likvidirao pokret seljaka u Požeškoj županiji, komesar Kušević se pozabavio nemirima u Moslavini. Posle više meseci neuspehlih pokušaja da nađe mirno rešenje sporova, odlučio je da vojnom intervencijom likvidira otpor Moslavčana. Seljaci su na vreme saznali za namere komesara, pa se odlučili da vojsci pruže oružani otpor. Noću 2/3 februara 1816 kod sela Potoka, razvalivši most na reci, dočekali su vojsku i stupili s njom u borbu. Posle žestokog okršaja seljaci su bili razbijeni. Dvadesetak ih je poginulo, a velik broj pohapšen i osuđen na višegodišnju tamnicu. Pošto je veći deo seljačkih vođa uspeo da pobjegne, postojala je opasnost da se pokret ponovo rasplamsa. Vojska je nemilosrdno opljačkala selo Potok i zavela teror u celoj Moslavini.

Posle pokolja u Potoku uzete su u razmatranje žalbe seljaka i donete izvesne odluke koje su samo delimično mogle da ih zadovolje. Sva pažnja vlasti bila je upravljena na hvatanje Plešea i Marikovića, koji su i dalje bili duše seljačkog otpora. Posle raznih peripetija Mariković je uhvaćen u Beču i osuđen na smrt. Pleše, uspevši da pobjegne iz ruku policije u Austriji, vratio se u Moslavinu i sve do leta 1818 g. bio je glavna smetnja pacifikaciji Erdedijevog spahiluka. Opkoljen u svojoj kući Pleše se junački odupro, ali je u borbi ubijen. Njegovom smrću prestao je i otpor moslavačkih seljaka.

Uzeti u celini, seljački pokreti u Sremu, Slavoniji i Moslavini početkom XIX veka predstavljaju svesne i organizovane pokušaje rušenja feudalnog poretka. Ali, oni nisu mogli da u celini ostvare postavljene ciljeve. No i sa onim što su postigli, bar u Sremu i Slavoniji, ovi pokreti predstavljaju značajan korak na putu oslobađanja od feudalne zavisnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Beitrag werden die Resultate der Untersuchungen, die sich auf die agrarsozialen Verhältnisse und die Bauernrevolten in Syrmien, Slawonien und Moslavina in den letzten Dezennien des XVIII. und den ersten des XIX. Jahrhunderts beziehen, zusammengefasst.

Durch die Eröffnung des österreichisch-italienischen Marktes für das Getreide aus Vojvodina und Kroatien und durch die Entwertung des Geldes zu Ende des XVIII. und im Beginn des XIX. Jahrhunderts hatte die Wirtschaft dieser Gegenden charakteristische Wandlungen durchgemacht. Die Feudalherren hegten den Wunsch, als Produzenten für die erwähnten Märkte aufzutreten, zu welchem Ziele sie den Alodialbesitz mittels neuer Bemessung des Bauernbesitzes zu vergrössern trachteten. Gleichzeitig wurde auch die Zahl der Bauernparzellen, die als Grundlage für die Feststellung (und folglich auch Verstärkung) der Arbeitspflicht gegenüber dem Grundbesitzer und der Steuerpflicht gegenüber dem Staate dienten, vermehrt. Die Vergrösserung des Alodials wurde auf die Rechnung der Gemeindeländereien und der sg. remanenten Grundstücke durchgeführt. Die Frage der nötigen Arbeitskräfte zur Bearbeitung des Alodialbodens wurde durch die Vermehrung der Zahl der Sessionen und durch die Anwendung des Besitzerrechtes auf Supererogation gelöst.

Die Bauern haben sich zuerst im J. 1806 auf der Grundherrschaft in Dalj, welche dem serbisch-orthodoxen Metropoliten gehörte, erhoben. Im folgenden Jahre brach in Syrmien eine Bauernrevolte mit stark betonten Nationalmotiven, die im Zusammenhang mit dem ersten Aufstande der Serben standen, aus. In Slawonien kam es 1807/8 und 1815 zur passiven Resistenz, und in Moslavina 1815/6 zur Bewegung und Rebellion der Bauernmassen. Obzwar alle diese Bauernbewegungen erstickt wurden, kam es doch unter ihrem Einfluss zur Rektifizierung des slawonischen Urbars und der vorläufigen Linderung der Exploitation.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB